

František Miko – paradigma vnútra

MIROSLAVA REŽNÁ, Ústav literárnej a umeleckej komunikácie FF UKF, Nitra

Môj príspevok venovaný Františkovi Mikovi bude mať trochu osobný ráz. Pokúsim sa zrekapitulovať niektoré „návrtné motívy“ úvah prof. Mika, môjho školiteľa, ktoré sa v rôznych variáciách, korekciách a extrapoláciách objavovali počas našich konzultácií. Tie s prestávkami trvali od roku 1997 do začiatku roka 2008, t. j. do konca dochádzania prof. Mika na pravidelné štvrtkové konzultácie s doktorandmi a pracovníkmi Ústavu literárnej a umeleckej komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.

Konzultovať s prof. Mikom znamenalo byť permanentne nepripravený. Nezáležalo na tom, či ste sa na stretnutie pripravili: či ste si vybrali nejaký interpretačne zaujímavý a azda dostatočne sémanticky náročný text na spoločné zamýšľanie sa nad ním, rozanalyzovali konkrétnu odbornú tému alebo predniesli nejaké novo tušené súvislosti problémov pripravovanej práce... Stav permanentnej neistoty vyvolával sám spôsob konzultovania, ktorý prof. Miko zaviedol: prichádzal s témami, ktoré počas týždňa „namyslel“ – počas konzultácie ich bolo treba *identifikovať* (pričom nič nedával v jednoznačnej, plnovýznamovej podobe), *porozumieť* ich širšiemu životnému, filozofickému i odbornému kontextu (neraz naozaj nečakanému) a napokon *z hĺbky pochopiť*, ako sa tieto témy napájajú na problematiku vašej dizertačnej práce. Stíhať sledovať Mikove myšlienkové postupy znamenalo zabudnúť takmer na všetko, čo ste sa dovtedy naučili, či skôr, čo sa vám predkladalo ako hotová, nespochybniteľná, samozrejímavá vec. Nielenže inak – a často *zásadne* inak – videl a interpretoval veci umenia i jeho teórie, ale veľmi dôrazne vyžadoval, aby ste sa samostatne a nie konvenčne vyjadrili k témam, ktoré ste mali v prvom kroku identifikovať.

Ak k tejto identifikácii v prvom kroku nedošlo, nedalo sa nikam skryť – neobstálo pred ním, ak ste nereflektovali implicitnú podstatu veci samej, jeho kritický pohľad prenikol akýkoľvek náznak myšlienkového bezradnosti či zbytočnosti. Rozhovor potom nevedel nikam – zreteľne ste cítili, že ste „mimo“, že hovoríte „odlišným jazykom“, ktorý on neprijímal a ktorý ho aj istým spôsobom iritoval.

Ak sa vám však podarilo čo-to zachytiť z významovej hĺbky pertraktovaného problému, vďaka „synergickému efektu“ nastalo *čosi*, na čo prof. Miko vždy poukázal, používajúc substanciálne mienené spojenie *byť* „v“: „Teraz *sme* ,v' *tom*, cítite to?“ Reagoval tým na situáciu, v ktorej sme sa spoločne ocitli: precit'ovali sme plnú sémantickú prítomnosť analyzovanej veci – v tichu, ktoré sa rozhostilo, sme pochopili jej najjemnejšie valéry a spojitosti. Rozumeli sme jej tak ako nikdy predtým a ako zriedkavo potom.

Aj toto boli dôvody, prečo prof. Miko vyhľadával rozhovor výlučne s jedným „komunikačným partnerom“ (ako by to vyjadril kedysi). Diadický princíp, ktorý celý život vedecky zdôvodňoval a kultivoval, tu nadobudol reálnu podobu: dialóg uznal ako *jediný* kontakt dvoch ľudí, v ktorom si môžu byť navzájom „prostredníkmi“ v poznaní, ako kontakt, v ktorom môže za vzácných okolností nastať nielen slovné porozumenie, ale aj energeticky zaznamenávaná „výmena“ medzi jeho účastníkmi.

Sme naučení myslieť si, že vďaka objavu písma sa ľudom podarilo zachytiť všetko podstatné z doterajšieho vedenia o svete. No ako to zakúšame pri stretnutiach s ľuďmi

„blízkeho druhu“, knihy ako schránky múdrosti nedokážu zachytiť tú mimoracionálnu vrstvu poznania, ktorá komplementarizuje racionálne úvahy a znalosti. Táto mimoracionálna vrstva poznania sa nám sprostredkúva jedine priamym kontaktom s niekým, kto takéto poznanie už dosiahol a je ochotný dať nám načrieť do svojej múdrosti.

Konzultovať s Františkom Mikom však obnášalo aj istú osobnú strasť. Nebolo jednoduché ocitnúť sa zoči-voči človeku, ktorý nemôže inak ako myslieť vedecky: jasne vidieť, dôkladne analyzovať a bez okolov interpretovať. Pre Miku bola interpretácia životným faktom, nielen teoretickým postupom – stať sa predmetom jeho interpretácie, ktorú uskutočňoval, aby vám pomohol k plnšiemu seba-vedomeniu, znamenalo nechať si „rezať do živého“: nebrániť sa, keď vo vás ostro oddeľoval to, čo videl ako perspektívne, vývojaschopné, a to, čo vyhodnotil ako nános brániaci vášmu rozvinutiu. Schopnosť teórie, resp. odborného uvažovania pôsobiť *terapeuticky*, ale odskúšaval František Miko predovšetkým na sebe. Rozoznával pritom stavy *upadnutia* a *zdvihu*. Bol presvedčený, že každý má v sebe silu, ktorú živí záujem o veci ducha a ktorou môže sám seba *zdvihnúť*: nedať sa stiahnuť vlastnými spodnými prúdmi, nezmalomyselne, nepodľahnúť rozladeniu z okolností či z okolia, v ktorom z nejakých dôvodov sme... „*Neustále sa dvíhať*“ – túto vnútornú nevyhnutnosť si uvedomoval a realizoval ju. Jeho vedecké bádanie dvíhalo jeho vnútro a naplňalo myšlienku nitriansky chápanej pragmatiky v tom zmysle, že výskumný program sa môže a má zásadne včleňovať do programu bádateľovho života.

Pojem *vnútra* bol v Mikových písomne nezaznamenaných úvahách vôbec ťažiskový. K vymedzeniu tohto pojmu, ktorý je platformou bádateľovho kontaktu s dielom (či širšie: človeka s dielom), smerujú viaceré jeho skoršie výskumy jazykovedného, literárnoestetického a semiotického charakteru.

Pri rekonštruovaní vlastnej „metodologickej autobiografie“ František Miko priznáva základný rozpor, ktorý evidoval už ako mladý vedecký adept: príkre oddeľovanie *objektívneho* vedeckého stanoviska od jeho zamľčovaného empirického, *subjektívneho* východiska. Paradoxnosť tohto súdobého vedeckého postoja, obchádzajúceho niečo, čo nevyhnutne tvorí základ výskumu, motivovalo Miku hľadať spôsoby, ktorými by sa dala vedecky plnohodnotne formulovať základná privátna skúsenosť s textovou realitou. Fenomén pôsobenia textu na toho, kto má s ním dočinenia, ho viedol k výskumom konkrétnych prejavov tohto pôsobenia vo vzťahu k celkovej jazykovej uspôsobenosti textu.¹

Dôsledné mapovanie problematiky potom priviedlo Mikov pôvodne štylisticky orientovaný výskum na územie literatúry a s novou intenzitou ho „donútilo“ zaoberať sa fenoménom vnímajúceho ľudského vedomia: „*Výslovne sme si (...) museli priznať, že objektom pozorovania je vlastne samo naše vedomie. Vnímanie textu a celý následný proces jeho ‚spracovania‘ v našej myšli pritom ostával pre nás semiotickým faktom, a to v dôsledku prostej skutočnosti, že text vo vedomí skutočne existoval a ‚fungoval‘.*“²

Inak povedané, skúsenosť s autentickou podobou textu priviedla Františka Miku k formulovaniu jeho známeho základného ontologického stanoviska: text, resp. dielo ne-

¹ MIKO, František: *Význam – jazyk – semióza*. Nitra : Vysoká škola pedagogická, 1995, s. 47.

² Tamže.

existuje nijako ináč iba v recepcii, v živom kontakte s prijímajúcim recipientským vedomím. V recepcii, ktorá je termínovou analógiou semiózy, sa naplňa zmysel existencie diela – dielo sa stáva „faktom vedomia“. Táto jeho nespochybniteľná semioticky založená svojbytnosť v podstate typicky mikovsky *zboku* rieši pôvodnú dilemu objektívneho a subjektívneho postoja k celej záležitosti.³

V posledných publikovaných štúdiách Františka Mika, ktoré z iniciatívy Jána Kopála vyšli pri príležitosti jeho 75. narodenín pod názvom *Význam – jazyk – semióza*, sa ich autor celkom neskryto „skláňa“ k najmenším jednotkám procesu semiózy. Usiluje sa „zostúpiť“ k triviálnej samozrejmosti semiózy, k samému jej funkčnému základu. (V štúdiu *Význam ako jedna z dimenzií znaku?* ponúka i model komunikácie, ktorý podľa neho „náležito rešpektuje fakt vedomia“, no ešte len čaká na afirmatívnu odbornú interpretáciu.)

Semióza ako danosť ľudského vedomia, ktorá nám elementárne zabezpečuje orientáciu vo svete, Františka Mika fascinovala. Usiloval sa preto čo najdôkladnejšie zachytiť *procesuálnosť* *zvýznamňovania* vonkajších javov v našom vnútri. Špeciálnu pozornosť v tom venoval jazyku. S lakonickosťou, ktorú možno považovať za skratku jeho obširného poznania jazyka, konštatoval, že „v jazyku je všetko“, lebo „jazyk je dielom vnútra“, „jazyk reprezentuje človeka“. Z tohto dôvodu v poslednej (už len v autorských poznámkach zachytenej) fáze bádania uskutočňoval prieskum jeho základných (a preto najstarších) slov. Skúmal aj spojitosti medzi jednotlivými vrstvami jazyka: každú morfológickú obmenu tvaru slov interpretoval ako subtílnu sémantickú záležitosť, deklinácii prisudzoval účasť na hĺbkovej sémantike jazyka, snažil sa pochopiť pragmatický rozmer uvedených zmien... Podľa jeho názoru je v jazyku stále prítomný substanciálny rozmer a stálo by za to dôkladne ho skúmať v súvislosti s predložkami, časticami a spojkami.

Prierezovo je centrálnym pojmom Mikovho výskumu pojem *významu*. Problémom sémantiky sa zaoberal už roku 1962, a to v súvislosti s fenoménom gramatických kategórií podstatných mien, neskôr ho analyzoval v súvislosti so štýlom, resp. výrazovými kategóriami, frazeológiou, prekladom a semiotikou. Význam je v jeho interpretácii tou časťou znaku, ktorá, ak chce byť pochopená, musí byť nevyhnutne *zvnútornená*.⁴ Vedomie teda dáva znaku – a aj dielu, aby sa Mikova ontologická téza potvrdila i z tejto strany – plnú platnosť.

V štúdiu *Otváranie axiómy langue – parole* z deväťdesiatych rokov označuje Miko na základe celého svojho dovtedajšieho poznania *význam* za „*geniálny produkt a nástroj antropogenézy človeka a jeho bytia*“.⁵ Vníma ho ako niečo zakladajúce, určujúce, ako niečo, bez čoho jednoducho nemôžeme byť. S významom ako tichým fenoménom máme totiž dočinenia na všetkých úrovniach svojho vedomia: myslíme prostredníctvom neho, cítime ho, intuitívne ho rozpoznávame. Význam nás vnútorne utvára: cezeň si uvedomujeme svet, druhých ľudí, ako aj svoju osobitosť, čo je hlavným predpokladom naplnenia ideálu, ktorý vyznával František Miko: „*Byť si v každej situácii plne vedomý seba.*“⁶

³ Napríklad MIKO, František: *Aspekty literárneho textu*. Nitra : Pedagogická fakulta, 1989, s. 124 – 148.

⁴ MIKO, František: *Aspekty literárneho textu*. Nitra : Pedagogická fakulta, 1989, s. 187.

⁵ MIKO, František: *Význam – jazyk – semióza*. Nitra : Vysoká škola pedagogická, 1995, s. 30.

⁶ Citované z poznámok autorky z konzultácií s F. Mikom.

„Fakt významu sa ukázal ako iniciačný“⁷ aj pri reflexiách, v ktorých sa nám profesor Miko usiloval dostupnými nástrojmi jazyka sprostredkovať vlastné zaujatie istými „živými momentmi“. Týmto spojením pomenúval javy, ktoré z viac či menej zreteľných príčin aktuálne vystúpili zo sémantického celku diela, ale aj z reality života a zásadne sa prepojili so skúsenosťou jeho vnútra. Ukazoval nám, že práve naliehavosť živej skúsenosti iniciuje naše úsilie, aby sme introspektívne prenikali do priestoru vlastného vnútra a zaoberali sa jeho rozpriestranosťou a fungovaním.

V spomínanom súbore štúdií *Význam – jazyk – semióza* z roku 1995 František Miko ešte narába s pojmom *vedomie*. Koncom deväťdesiatych rokov sa od neho odkláňa a začína používať výraz *vnútro*, a to aj za cenu rizika, že toto netermínové vyjadrenie môže vzbudiť isté pohoršenie. Svoje rozhodnutie zdôvodnil potrebou rozšíriť chápanie pojmu *vedomie*. Zdalo sa mu totiž, že ono evokuje skôr racionálne možnosti ľudskej mysle. Zavedením nového pojmu *vnútro* chcel vyjadriť presvedčenie, že vo veciach človeka ide o oveľa komplikovanejšie prepojenia, sémanticky aj interpretačne náročnejšie skutočnosti, a veda by si ich mala všímať, nie ich ignorovať. (Pars pro toto sa v tejto súvislosti zaoberal problémom intuície.⁸)

Miko si bol vedomý, že chápaním vnútra ako „*celostného* vedomia seba a skutočnosti, s ktorou sme v dotyku“, nevnaša do veci apriórnu jasnosť a prehľadnosť, no stál si za ním. Termín vnútro pokladal za perspektívny pri skúmaní reálnych zložitostí, ktoré ľudské bytie vo svete a jeho reflektovanie obnáša. Problematiku, ktorú ním otvoril, považoval za „otázku budúcnosti“, zdôrazňoval, že pri jej skúmaní a odkrývaní sa „nemožno ponáhľať“.⁹ Neznepokojoval sa preto, že jeho posledný výskum tkvel predovšetkým v otázkach – kládol si ich, aby videl veci v svetle novej perspektívy, perspektívy vnútra.

Z tých otázok, ktoré mu z jeho uvažovania vyvstali, som bola schopná pochopiť tieto: Ako vnútro identifikuje význam? Aký je detailný postup semiózy? Ktoré roviny vnútra na nej spolupracujú? Aké sú predpoklady plného zvýznamňovania vecí? Čo môže toto zvýznamňovanie narúšať? Čo ho podporuje? Má to, na čo v sebe introspektívne nazeráme, len čisto individuálny rozmer alebo možno v ľudskom vnútri nájsť isté invarianty, konštanty semiotického charakteru? A najmä: Ako je vlastne štruktúrované a usúvzťažnené ľudské vnútro? Ako o ňom hovoriť tak, aby sa do jazyka dostatočne „pretlmočila“ jeho práca, jeho mohutnosti i jemné hnutia? A akú úlohu v tom má umenie?

Je veľmi pravdepodobné, že odpovede na tieto otázky nebudú priamočiarej povahy, skôr prirodzene vyplynú zo skúmania javov, ktoré sa následne ukážu ako tesne s nimi spojené.

Leitmotívom uvažovania Františka Mika bolo presvedčenie, že výskum, na ktorý sa podujal a pre ktorý chcel získať aj svojich kolegov a doktorandov v Nitre, prispeje k tomu, „aby sa človek vrátil zvonka k sebe“.¹⁰ Aby sa odklonil od adorácie (a v tom aj výlučného poznávania) vecí vonkajšieho, fyzikálneho sveta a venoval pozornosť vlastnému vnútru, ktoré ho živo napája na bytie ako také.

⁷ MIKO, František: *Význam – jazyk – semióza*. Nitra : Vysoká škola pedagogická, 1995, s. 26.

⁸ MIKO, František: *Význam – jazyk – semióza*. Nitra : Vysoká škola pedagogická, 1995.

⁹ Citované z poznámok autorky z konzultácií s F. Mikom.

¹⁰ Citované z poznámok autorky z konzultácií s F. Mikom.